

УДК 811.133.1'13(045)

Кравченко О. В.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОГНІТИВНОГО ДИСОНАНСУ ПЕРСОНАЖІВ У СУЧАСНИХ ФРАНЦУЗЬКИХ ДЕТЕКТИВНИХ РОМАНАХ

У статті висвітлено етапи, а також основні методи дослідження когнітивного дисонансу персонажів у сучасних французьких детективних романах. На основі проведеного дослідження зроблено висновок, що поетапне вивчення когнітивного дисонансу та використання комплексної методики дозволяють у повному обсязі дослідити мовне вираження та нейтралізацію когнітивного дисонансу персонажів. Роботу виконано на матеріалі творів А. Швартзброд "Adieu Jérusalem" та С. Колетт "Les noeuds d'acier".

Ключові слова: когнітивний дисонанс, комплексна методика, сучасний французький детективний роман.

Кравченко О. В. Методологические основы исследования когнитивного диссонанса персонажей в современных французских детективных романах. – Статья.

В статье рассмотрены этапы, а также основные методы исследования когнитивного диссонанса персонажей в современных французских детективных романах. На основе проведённого исследования сделан вывод, что поэтапное изучение когнитивного диссонанса, а также использование комплексной методики позволяют в полном объёме исследовать языковое выражение и нейтрализацию когнитивного диссонанса персонажей. Работа выполнена на материале романов А. Швартзброд "Adieu Jérusalem" и С. Колетт "Les noeuds d'acier".

Ключевые слова: когнитивный диссонанс, комплексная методика, современный французский детективный роман.

Kravchenko O. V. Methodological basis of research of characters' cognitive dissonance in modern French detective novels. – Article.

The article looks at the stages and main methods of research of characters' cognitive dissonance in modern French detective novels. The investigation results in the conclusion that step by step analysis and the use of complex techniques can help to explore the verbal expression and neutralization of cognitive dissonance to the fullest extent. The research is based on the texts of A. Schwartzbrod "Adieu Jérusalem" and S. Colette "Les noeuds d'acier".

Key words: cognitive dissonance, complex method, modern French detective novels.

Інтерес мовознавців до вивчення когнітивної діяльності особистості і феномена когнітивного дисонансу (далі – КД) зокрема пов'язаний із загальною тенденцією сучасних лінгвістичних досліджень, які, на відміну від наукових розвідок першої половини минулого століття, що характеризувалися вивченням мови внутрішньо «у собі» [4, с. 209; 5, с. 106], вирізняються саме дослідженнями у взаємодії мови та культури, соціуму, а також взаємозв'язку мови та розумових процесів людини, її психологічного, емоційного станів.

КД, який, з одного боку, є когнітивним феноменом (його виникнення пов'язане з незбігом когнітивних елементів у системі знань), водночас є емоційно-психологічним (цей незбіг є внутрішньо неприємним для особи, що його переживає, а відтак провокує виникнення певних емоцій) і соціальним феноменом (його виникнення пов'язане із взаємодією з іншими представниками соціуму індивіда) [6; 9], що вказує на його складність та багатоплановість як об'єкта дослідження і спонукає до пошуку релевантних особливих методів його дослідження.

Отже, метою розвідки є висвітлення особливостей комплексної методики дослідження КД персонажів у сучасних французьких детективних романах. Для її досягнення необхідно виконати такі завдання:

– розробити комплексну методика дослідження КД персонажів у сучасних французьких детективних романах;

– виокремити етапи дослідження КД персонажів у сучасних французьких детективних романах;

– проілюструвати комплексну методика дослідження КД персонажів у сучасних французьких детективних романах на матеріалі творів А. Швартзброд "Adieu Jérusalem" та С. Колетт "Les noeuds d'acier".

Основним підходом до дослідження КД у сучасних французьких детективних романах є комунікативно-прагматичний. Комунікативний підхід розкриває такі властивості мовних одиниць, які проявляються в комунікативній взаємодії партнерів у процесі їх обміну думками та почуттями для вирішення життєво важливих проблем. Саме так актуалізуються інтенціональні, соціальні та інші комунікативні смисли. А прагматичний підхід передбачає врахування того компоненту мовної одиниці, що безпосередньо пов'язаний із людиною, яка використовує мову як знаряддя комунікації для досягнення власних цілей з урахуванням ситуації мовної взаємодії, соціального статусу адресата і т. ін. [7, с. 5]. Прагматичний підхід керується діяльнісним принципом, оскільки він увійшов у лінгвістику з філософії, де прагматизм розуміється як необхідність розв'язання життєвих проблем на підставі цілеспрямованої практичної діяльності в перманентно непостійному світі. [2, с. 61]. Ці два підходи у дослідженні мови тісно пов'язані між собою і доповнюють один одного кожен зі свого специфічного боку.

Крім того, сучасні лінгвістичні дослідження характеризуються також зближенням комуні-

кативно-прагматичного підходу з когнітивним [8, с. 150]. Так, прагматичні фактори, такі як ситуація комунікації, предмет мовної взаємодії, просторово-часові межі, особистісні риси адресата та адресанта повідомлення, впливають на когнітивні процеси учасників комунікації, а останні впливають на вибір відповідних мовних засобів комунікантом. Відтак залучення комунікативно-прагматичного підходу з опорою на когнітивні характеристики феномена КД є важливим у дослідженні вищезазначеного феномена, який має тісний зв'язок із розумовими процесами особистості, проте його виникнення та нейтралізація також пов'язані як із соціальними ролями, статусами, відносинами учасників комунікації, так із загальним контекстом, ситуацією його виникнення, тобто певними прагматичними факторами мовної взаємодії, що відображається у відповідних мовних засобах його вираження і в тактиках усунення.

Окреслений підхід нашого дослідження сприяв виокремленню відповідних релевантних методів та прийомів дослідження КД у сучасних французьких детективних романах.

Насамперед у дослідженні використано метод *дискурс-аналізу*. Одним із його засновників є лінгвіст Т. ван Дейк. Згідно з його твердженням одним із найбільш впливових семантичних понять у дискурсивному аналізі є поняття підгрунтя, яке полягає в тому, що більша частина інформації, яка не виражена формально, тобто на текстовому рівні, наявна в базових уявленнях про світ учасників мовної взаємодії [1, с. 60]. У дослідженні КД дискурс-аналіз дає змогу зрозуміти і сформулювати комунікативний намір мовної особистості у вираженні власного психологічного стану, намаганні отримати інформацію в усуненні психологічного дискомфорту або усунути КД свого партнера з мовної взаємодії. Важливість застосування дискурсивного аналізу пояснюється тим, що «ніякі мовні явища не можуть бути адекватно зрозумілі й описані поза їх уживанням, без урахування їхніх дискурсивних аспектів» [3, с. 92]. Інтерес викликає також вербальна та невербальна взаємодія комунікантів із використанням певних етикетних структур ввічливої комунікації, які часто приховують справжній психологічний стан КД героїв. Крім того, завдяки дискурсивному аналізу були досліджені також соціально-культурні вияви у мовній взаємодії персонажів. Так, враховуючи різнокласовість представлених персонажів у сучасних французьких детективних романах, дискурс-аналіз дозволив дослідити застосування різновидів мовного реєстру французької мови у вираженні КД, а також у мовленнєвих тактиках його усунення.

У розвідці використовуємо також *конверсаційний аналіз*, зміст якого полягає у дослідженні соціального використання мови, тобто учасники

комунікації конструюють свою вербальну та невербальну поведінку залежно від власних соціальних ролей. Цей метод є особливо актуальним для дослідження КД, який є соціальним феноменом, тобто його виникнення та нейтралізація пов'язані із суспільними ролями учасників комунікації, авторитетністю статусу партнера мовної взаємодії, від якого надходить певна дисонантна чи консонантна інформація. Сучасні французькі детективні романи характеризуються представленням різнопланових персонажів, які часто перебувають у суперечливих відносинах, притримуються різних поглядів (злочинці – поліцейські), відтак із використанням конверсаційного аналізу було простежено кореляцію між соціальними ролями, відносинами персонажів сучасних французьких детективних романів та тими мовними засобами і комунікативними тактиками, які використовуються для вираження та усунення КД.

У рамках структурного методу залучено прийом *компонентного аналізу* для виділення значущих текстових елементів та визначення семантичної структури аналізованих лексичних одиниць, які використовуються для вираження та нейтралізації КД; *синтаксичного аналізу* – для дослідження синтаксичних мовних засобів, із використанням яких вербалізується КД. *Стилістичний та контекстуально-ситуативний аналіз*, що належать до інтерпретаційного методу, дозволили розкрити емоційне навантаження мовних одиниць персонажного дискурсу.

Обрана методика дослідження КД у сучасних французьких детективних романах передбачає поетапний характер:

1. Перший етап включає огляд літератури із проблематики дослідження та аналіз підходів до визначення КД, виявлення його особливостей. Завдяки застосованим загальнонауковим емпіричним методам опису, спостереження, зіставлення, порівняння, систематизації та узагальнення було простежено та зіставлено зміну різних поглядів у вивченні КД за більш ніж п'ятдесятирічну історію з моменту його виникнення (спочатку у психології, а пізніше у суміжних дисциплінах – філософії, психолінгвістиці, лінгвістиці), систематизовано та узагальнено позиції вітчизняних та зарубіжних лінгвістів щодо вивчення КД, що дало змогу сформулювати картину уявлень про досліджуваний феномен.

2. Другий етап характеризується добором фактажу для створення дослідницького корпусу. Матеріалом дослідження було обрано тексти художніх творів сучасних французьких детективних романів. Такий вибір ілюстративного матеріалу зумовлений тим, що діалогічна взаємодія персонажів творів наближено та об'єктивно відображає реальну повсякденну комунікацію. Крім того, маємо абсолютно повний дискурс персонажа, що

неможливо в аналізі реальної мовної особистості. Окрім зовнішнього мовлення, у художньому творі маємо доступ до внутрішнього мовлення персонажів, а також авторського, що є важливим у дослідженні психологічного феномена, яким є КД. Художні тексти сучасних французьких детективних романів дозволяють визначити та дослідити ті мовні засоби, що використовуються персонажами для вираження/усунення КД в умовах певного контексту та встановити зв'язок між конкретною ситуацією й учасниками мовної інтеракції, їх позиціями, знаннями, поглядами.

3. Третій етап дослідження спрямований на вивчення вербалізації КД у персонажному дискурсі, зокрема синтаксичних, лексичних, графічних засобів його мовного вираження. КД є психологічним феноменом, до виникнення якого залучена когнітивна сфера діяльності особистості. Відтак обсяг фактичного матеріалу дослідження було розподілено на види: емотивного, нейтралізованого та констатованого вираження КД. Кожен із них виокремлюємо залежно від тих мовних засобів, які використовуються у конструюванні репліки персонажа, а також безпосереднього контексту розгортання комунікації героїв.

4. Четвертий етап дослідження присвячено вивченню невербальних мовних засобів та психофізіологічних реакцій персонажа, які відображуються в авторському мовленні сучасних французьких детективних романів. Часто у процесі комунікації герой приховує свій справжній психологічний стан. Відтак здійснюємо паралельний аналіз невербальних та вербальних одиниць для вираження КД, оскільки вони можуть як доповнювати одна одну, так і взаємосуперечити.

5. Ще один крок дослідження було спрямовано на виокремлення тактик усунення КД, який є внутрішнім психологічним дискомфортом, а відтак провокує прагнення до пошуку додаткової інформації для його видалення. Принцип врахування когнітивно-емоційної природи КД залишається релевантним і у вивченні його нейтралізації, відтак розподіл тактик його усунення здійснюється за критерієм апеляції до розуму адресата повідомлення, що переживає КД, а також із впливом на його емоційно-психологічну сферу.

Для ілюстрації представленої методики дослідження КД у сучасних французьких детективних романах, пропонуємо розглянути тексти творів А. Швартзброд "Adieu Jérusalem" та С. Колетт "Les noeuds d'acier", що дозволить простежити основні засоби вербалізації КД, а також мовні тактики його нейтралізації.

Відбір ілюстративного матеріалу дослідження відбувався з урахуванням як контексту окремої конкретної ситуації, так і сюжету твору загалом, представлених подій, зображуваних образів героїв, оскільки вивчення КД як психологічного

феномена передбачає розуміння характеристик персонажів, їх поглядів, ідей, переконань, що відбуваються у процесі розгортання сюжету твору, задля досягнення тієї інформації, фактів, які в конкретному контексті спровокували КД у конкретного персонажа. Крім того, у відборі актуального матеріалу врахували внутрішнє та зовнішнє мовлення персонажів, невербальні засоби їх комунікації, а також авторські описи, ремарки.

Розглянемо, як зазначені чинники були враховані у виборі фрагментів текстів на конкретному прикладі:

– *C'est lui! C'est lui qui nous a volé les derniers stocks! Arrêtez-le!*

Et il attire deux gardes indécis qui tenaient maladroitement leurs armes.

Youssef Chedid sauta sur ses pieds.

– *Souleiman! Vous êtes fou? Je n'ai pas quitté in seul instant Ibrahim el-Hakim. Je peux vous assurer qu'il n'a rien volé, il n'est pas là que pour nous aider* [10, с. 270].

Висновок про те, що в запропонованому фрагменті тексту персонаж переживає КД, було зроблено з урахуванням як загального сюжету твору, події якого розгортаються на тлі епідемії чуми у Мецці та нестачі ліків для хворих, так і безпосереднього контексту комунікації. Так, голова клініки вважає, що помічник одного з лікарів украв їхні запаси, про що і повідомляє у своїй репліці зовнішнього мовлення: *C'est lui! C'est lui qui nous a volé les derniers stocks! Arrêtez-le!* Така інформація не збігається з думкою самого лікаря, що і провокує в останнього КД. Важливим для розуміння того, що герой дійсно переживає КД, є врахування соціальних ролей, відносин між персонажами твору. Так, герой, який переживає КД, є лікарем, а негативна інформація, яку він отримує, стосується його помічника. Відтак, зважаючи на професійні ролі та довірливі стосунки між ними, робимо висновок, що отримання фактів несхвальної поведінки помічника є несумісним щодо знань, думок, позиції самого лікаря, що в результаті провокує в останнього КД. Це підтверджується також аналізом вербальної та невербальної поведінки героя. Опис автором проксемічного жесту героя: *Youssef Chedid sauta sur ses pieds*, а також мовні засоби, що належать до зовнішнього мовлення героя: *Souleiman! Vous êtes fou? Je n'ai pas quitté in seul instant Ibrahim el-Hakim. Je peux vous assurer qu'il n'a rien volé, il n'est pas là que pour nous aider* виказують його реакцію на отримання дисонуючої для нього інформації. Таким чином, беручи до уваги різні критерії, ми здійснили відбір фактуального матеріалу.

Наступний етап був присвячений дослідженню засобів мовного вираження КД.

A cette instant, la sonnerie de la porte d'entrée retentit. Il jeta un oeil à la pendule. 12h 30. Il

n'attendait personne. <...> Dans l'ombre du palier, Marie, la serveuse de la trattoria, tenait entre ses mains un plat de pâtes fumant qui dégageait une forte odeur iodée.

– *Mais <...> ce n'est pas l'heure!* [10, с. 207].

Офіціантка з ресторану, де герой замовляє обід, приносить замовлення раніше звичного часу, чим і провокує КД у клієнта як незбіг між його попереднім досвідом та реальністю, що вербалізується у його репліці. КД маркується використанням окличного речення: *Mais <...> ce n'est pas l'heure!*, а також перерваної конструкції – апосіопези – *Mais <...>*. Такі мовні засоби вираження КД вказують на його емотивний тип вербалізації, тобто вираження емоцій, які є наслідком внутрішнього психологічного дискомфорту, превалює над бажанням отримати додаткову інформацію у нейтралізації когнітивної суперечності, що виникла.

Важливим у вивченні КД є розгляд невербальних засобів його мовного вираження. Вербалізація КД в авторському мовленні може доповнювати репліку персонажа, виражену вербально, і слугувати додатковим маркером КД, однак також може суперечити вербальним засобам, будучи єдиним чинником прояву КД, що відображається в авторському описі. Зазначимо також, що велику роль відіграють контекст, характери, соціальний статус зображених персонажів, що і відрізняє вербалізацію КД від мовного вираження інших емоційно-психологічних станів:

La foule n'avait jamais été si dense, les douaniers semblaient débordé. Un seul l'avait étudié, sourcils foncés. "Cet homme a de la fièvre, il est peut-être contagieux!". Son collègue avait haussé les épaules. "Laisse, va!" Ils s'en occuperont à l'arrivée [10, с. 37].

Відповідно до контексту твору одного із хворих, що має жар, пропустили на перевірному пункті митниці, що провокує КД в одного з її працівників і вербалізується у його мовленні з використанням окличного речення – *Cet homme a de la fièvre, il est peut-être contagieux!* як несумісність між правилами перепуску пасажирів та реальними діями митників. Мовне вираження КД підсилюється відповідною невербальною поведінкою, зокрема кінетичним мімічним жестом – *sourcils foncés*. Відтак «нахмурені брови» та емоційна репліка персонажа взаємодоповнюють одне одного у вираженні КД героя.

Аналіз невербальної поведінки персонажів є також особливо важливим за обставин, коли репліки, виражені вербально, суперечать в емоційному прояві жестах, міміці героя:

Je me retourne, saisi. Un vieil homme se tient à une dizaine de mètres de moi. Il a un fusil dans les mains. Le fusil est tourné vers moi. Dieu. – C'est bon! je dis d'une voix forte pour que le vieil homme entende. Tout va bien. J'essaie d'avoir l'air aimable

mais le sourire ne vient pas. En face de moi, le vieux avance de deux pas pour me dévisager [11, с. 39].

У вищенаведеному уривку головний персонаж, прогулюючись лісом, зустрічає чоловіка, який погрожує йому рушницею (*Le fusil est tourné vers moi*). Така поведінка провокує КД у першого як незбіг між його уявленнями про норми і правила поведінки, прийнятні в цивілізованому соціумі, та реальною поведінкою, яку демонструє інший учасник дії. При цьому головний герой намагається приховати свій внутрішній психологічний стан і КД не вербалізується у його репліках, однак, навпаки, він використовує позитивно забарвлені лексичні одиниці (*C'est bon! Tout va bien*), щоб не провокувати конфліктних ситуацій. Проте саме опис невербального компонента комунікації, незважаючи на старання персонажа мати привітний вигляд (*J'essaie d'avoir l'air aimable*), відсутність посмішки (*le sourire ne vient pas*) вказує на його справжній емоційний стан і КД, який той переживає. Таким чином, вербальний компонент комунікації є контрольованим і більш свідомим, ніж невербальний, відтак результат його аналізу не вказує на КД персонажа, що останній приховує, і лише опис невербальної поведінки вказує справжній емоційно-психологічний стан героя.

Наступний етап дослідження присвячений вивченню нейтралізації КД персонажів сучасних французьких детективних романів, що здійснюється із залученням інших персонажів твору до використання комунікативних тактик та у внутрішньому мовленні персонажів, що є представленим у художніх творах сучасних французьких детективних романах. Це здійснюється з урахуванням особистісних самоадаптивних тактик:

Mme Mignon a dû prévenir la police. Combien de temps leur faut-il pour repérer cette maison presque en ruine et venir voir ce qui s'y passe? Pas tant que ça, surtout que mon hôtesse savait où j'allais. J'ai un sursaut inquiet. C'est même surprenant qu'ils ne soient pas encore là. Mais peut-être a-t-elle attendu un jour ou deux, des fois qu'une lubie de belle étoile m'ait pris d'un coup. Alors bientôt. [11, с. 58].

У запропонованому уривку герой, будучи заручником, переживає КД через незбіг його очікувань про швидке визволення з реальністю, враховуючи обставину, що господиня дому, де він жив, знала, куди герой пішов (*mon hôtesse savait où j'allais*). Нейтралізація вищезазначеного феномена здійснюється зусиллями самого персонажа, що у тексті представлене у вигляді його внутрішнього діалогу, який реалізується у запитально-відповідній формі. Внутрішнє «Я» героя розщеплюється на два голоси, причому «Я1» ставить запитання для отримання додаткової інформації. У нашому фрагменті це інформація про час, необхідний для знаходження героя, що додасть нові когнітивні елементи до системи знань героя – *Combien de temps leur faut-*

*il pour repérer cette maison presque en ruine et venir voir ce qui s'y passe?». У відповідь «Я2» дає необхідні роз'яснення, що його господаря чекає декілька днів на випадок, якщо це власне його примха пожити під відкритим небом – *Mais peut-être a-t-elle attendu un jour ou deux, des fois qu'une lubie de belle étoile m'ait pris d'un coup*. Таким чином, подібно до зовнішньої комунікації, у внутрішньому мовленні персонажа розгортається діалог, метою якого є отримання додаткових роз'яснень у нейтралізації КД.*

У розвідці ми представили загальний огляд етапів та методів дослідження КД у сучасних французьких детективних романах. КД є когнітивним,

емоційно-психологічним феноменом, виникнення та нейтралізація якого пов'язані із взаємодією та відносинами учасників соціуму, що зумовило вибір методики дослідження, яка уможливує вивчення КД з урахуванням як розумової, емоційної діяльності персонажа, так і його інтеракційної взаємодії з іншими героями. Кількість етапів дослідження, а також запропоновані методологічні основи є оптимальними з огляду на мету, предмет, об'єкт та завдання нашої розвідки. Перспективи подальших досліджень полягають у застосуванні розробленої методики для вивчення КД на матеріалі художніх творів інших жанрів.

Література

1. Денисова С.П. Дискурсивний аналіз як спосіб реконструкції соціально-культурних феноменів у художньому тексті / С.П. Денисова // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Філологія». – 2014. – Т. 17. – № 2. – С. 57–64.
2. Касіян Г.В. Мовленнєвий етикет у сучасному французькому суспільно-політичному дискурсі: лінгвокогнітивний і комунікативно-прагматичний аспекти : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.05 «Романські мови» / Г.В. Касіян. – К., 2014. – 258 с.
3. Полюжин М.М. Когнітивний підхід до вивчення дискурсу / М.М. Полюжин // Іноземна філологія. – 2008. – № 120. – С. 90–98.
4. Де Соссюр Ф. Труды по языкознанию / Ф. де Соссюр. – М. : Прогресс, 1977. – 696 с.
5. Ущина В.А. Позиціонування суб'єкта в сучасному англійському дискурсі ризику : дис. ... докт. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / В.А. Ущина. – К., 2016. – 500 с.
6. Фестингер Л. Теория когнитивного диссонанса / Л. Фестингер. – пер. с англ. – СПб. : Речь, 2000. – 320 с.
7. Формановская Н.И. Речевое общение: коммуникативно-прагматический подход / Н.И. Формановская. – М. : Русский язык, 2002. – 216 с.
8. Фролова І.Є. Комунікативно-прагматичний та комунікативно-дискурсивний підходи у лінгвістиці / І.Є. Фролова // Вісник Житомирського держ. ун-ту ім. І. Франка. – 2008. – Вип. 38. – С. 150–156.
9. Cooper J. Cognitive Dissonance: 50 Years of a Classic Theory / J. Cooper. – SAGE Publications, 2007. – 197 p.

Джерела ілюстративного матеріалу

10. Schwartzbrod A. Adieu Jérusalem / A. Schwartzbrod. – P. : Stock, 2010. – 407 p.
11. Colette S. Les nœuds d'acier / S. Colette. – P. : Ed. de l'épée, 2013. – 272 p.